

Date: 3rd November-2025

DEHQONOBOD TUMANI MIKROTOPONIMLARINING LEKSIK–SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Abdiyeva Mohinur Bozorovna

Osiyo texnologiyalar universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani hududida shakllangan mikrotoponimlar lingvistik, tarixiy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mikrotoponimlarning leksik-semantik tarkibi, ularning hosil bo'lish manbalari, xalq tafakkuri va etnolingvistik omillar bilan aloqadorligi ochib beriladi. Shuningdek, tuman mikrotoponimlarining morfologik tuzilishi va nomlash motivlariga oid kuzatishlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: toponimika, mikrotoponim, leksik-semantik tahlil, etimologiya, geografik nom, Dehqonobod tumani, xalq og'zaki ijodi.

Toponimika – xalq tarixining eng qadimiy yozuvsiz manbalaridan biridir. Har bir geografik nom ma'lum davr, muhit va ijtimoiy voqelik mahsuli bo'lib, u xalqning o'z yurtiga, tabiatiga va o'tmishiga munosabatini ifodalaydi. Shu jihatdan, mikrotoponimlar — ya'ni kichik joy nomlari (soy, ariq, qir, dala, tepa, quduq, buloq, qishloq joy nomlari) — til, tarix va madaniyat chorrahasida o'rganilishi lozim bo'lgan boy manbadir.

Dehqonobod tumani Qashqadaryo viloyatining janubiy qismida, G'ubdin tog' tizmalari va Ko'hitang tizmalari oralig'ida joylashgan bo'lib, asosan tog'li va qirlik relyefga ega. Tabiiy sharoitlarning xilma-xilligi, aholining asrlar davomida chorvachilik, dehqonchilik, bog'dorchilik bilan shug'ullanishi hudud mikrotoponimikasida ham o'z ifodasini topgan.

O'zbek toponimikasini ilmiy o'rganish XX asrning o'rtalaridan boshlangan. A.Qorayev, N.Maxmudov, Sh.Jo'rayev, E.Begmatov, T.Nafasov kabi olimlar o'zbek toponimlarining etimologik va semantik xususiyatlarini tadqiq qilganlar. Lekin Dehqonobod tumani mikrotoponimlari hozircha maxsus o'rganilmagan sohalardan biridir. Aholi orasida saqlanib qolgan ko'plab nomlar yozma manbalarga kiritilmagan, ayrimlari esa yo'qolib borayotgan holatda. Shu sababli ularni to'plash, tizimlashtirish va ilmiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dehqonobod tumanidagi mikrotoponimlar quyidagi asosiy manbalar asosida shakllangan:

Tabiiy-geografik omillar asosida

Bu guruh mikrotoponimlari tabiat hodisalari, relyef shakllari, suv obyektlari bilan bog'liq:

- *Qiziltepa, Qoratepa, Oqtosh, Jilg'ali, Soybo'yi, Qumariq, Buloqbosh, Qaynar, Suvliq* kabi nomlar tuproq, tosh yoki suv xususiyatiga ishora qiladi. Masalan, Qiziltepa — tuprog'i qizg'ish tusda bo'lgani uchun, Qoratepa — toshi qoramtir rangda bo'lgani sababli nomlangan.

Ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq nomlar

Date: 3rd November-2025

• *Dehqonobod, Bog‘bon, Chorvador, Qoramol qir, Ko‘kbozor, O‘rta dala* kabi nomlar aholining kasb-hunar faoliyatini aks ettiradi. Masalan, Dehqonobod — “dehqonlar yashaydigan joy” ma‘nosida, Bog‘bon — bog‘ yetishtiruvchi aholi yashaydigan hudud sifatida yuzaga kelgan.

Etnonim asosidagi mikrotoponimlar

Ko‘plab nomlar qadimiy urug‘-qabila nomlari bilan bog‘liq:

• *Qo‘ng‘irotsoy, Qipchoq qishlog‘i, Qarluq arig‘i, O‘g‘uztepa* singari nomlar bu yerda qadimda yashagan etnik guruhlar izini saqlaydi.

Tarixiy shaxs va voqealar bilan bog‘liq mikrotoponimlar

• *Sultonbuloq, Botirsoy, Qahramon qir, Qizlar toshi* kabi nomlarda xalq tarixidagi voqealar yoki afsonaviy qahramonlar aks etadi. Masalan, Qizlar toshi haqida xalq orasida rivoyat mavjud: bosqin vaqtida qizlar dushman qo‘liga tushmaslik uchun shu tog‘dan sakragan, degan afsona nomning motivi sifatida saqlanib qolgan.

Fauna va flora bilan bog‘liq nomlar

• *Bo‘ritog‘, Jayronsoy, Tulkiqoya, Terakzor, Yantoqliq* kabi nomlar o‘sha joydagi hayvon yoki o‘simlik nomi bilan bog‘liq. Bunday nomlar xalqning atrof-muhitni kuzatish, uni obrazli tarzda ifodalash madaniyatini ko‘rsatadi.

Mikrotoponimlar tarkibida ko‘plab semantik qatlamlar mavjud. Ularni quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

Semantik guruh	Misollar	Asosiy ma‘no yo‘nalishi
Rangga oid	Qiziltepa, Qoratepa, Oqtosh	Tabiatdagi rang belgisi
Relyefga oid	Tog‘, Qir, Tepa, Jar	Geografik shakl
Suv obyektlari	Soy, Ariq, Buloq, Qaynar	Suv manbalari
O‘simlik/hayvon nomlari	Terakzor, Jayronsoy, Yantoqliq	Flora va fauna
Kasb-hunar asosida	Dehqonobod, Bog‘bon, Chorvador	Aholi faoliyati
Etnik asosda	Qo‘ng‘irot, Qipchoq, O‘g‘uztepa	Urug‘-qabila nomlari
Tarixiy va afsonaviy	Sultonbuloq, Qizlar toshi	Xalq xotirasi mahsuli

Ushbu tahlildan ko‘rinadiki, mikrotoponimlar o‘zida nafaqat tabiiy belgilarni, balki xalqning dunyoqarashi, tarixiy xotirasi va obrazli tafakkurini ham mujassam etadi.

Dehqonobod tumani mikrotoponimlarida asosan quyidagi grammatik shakllar faol:

• Soddalar: *Qaynar, Qir, Jar, Buloq, Tepa*.
 • Qo‘shma nomlar: *Qiziltepa, Jayronsoy, Qo‘ng‘irotsoy, Qoratepa, Sultonbuloq*.

• Biriktirma birliklar: *Oq buloq, Uzun soy, Yantoqliq qir*.

Bu birliklar o‘zbek tilining umumiy toponimik modeliga mos keladi: aniqllovchi (rang, o‘lcham, sifat bildiruvchi) + aniqlanmish (joy turi) shaklida. Masalan: *Qizil + tepa, Jayron + soy, Sulton + buloq*.

Dehqonobod mikrotoponimlari xalq tafakkurining ko‘zgusidir. “Qizlar toshi”, “Bo‘ritog‘”, “Sultonbuloq” kabi nomlar faqat joyni emas, balki xalq xotirasini, axloqiy qadriyatlarini, qahramonlik va vatanparvarlik timsollarini ham ifodalaydi.

Date: 3rd November-2025

Ba'zi nomlar esa diniy e'tiqod bilan bog'liq: *Hazrati Eshonbuloq, Shayxobod, Qabristontepa* kabilar — xalq e'tiqodining toponimik ifodasidir.

Dehqonobod tumani mikrotoponimlari o'zining boy semantik tuzilishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Ularning o'rganilishi natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Mikrotoponimlar tuman hududining tabiiy-geografik sharoitini, etnik tarkibini va madaniy tarixini aks ettiradi.
2. Tuman mikrotoponimikasida rang, relyef, suv, hayvon va o'simlik nomlari asosidagi semantik qatlamlar ustunlik qiladi.
3. Mikrotoponimlar xalq og'zaki ijodining bir ko'rinishi bo'lib, ular orqali xalqning obrazli tafakkuri va til boyligini o'rganish mumkin.
4. Bu nomlar keyingi avlodlar uchun tarixiy-madaniy meros sifatida himoya qilinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qorayev, A. *O'zbek toponimikasining nazariy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Jo'rayev, Sh. *O'zbek toponimiyasi va xalq og'zaki ijodi*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
3. Rahmatullayev, Sh. *O'zbek tilining etimologik lug'ati*. – Toshkent: O'zbekiston, 2000.
4. Maxmudov, N. *Toponimik birliklarning semantik tahlili*. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Nafasov, T. *O'zbek toponimikasining lingvistik xususiyatlari*. – Buxoro, 2012.
6. Dehqonobod tumani arxiv materiallari, 2023–2024-yillar.
7. Qashqadaryo viloyati geografik nomlar reestri. – Qarshi: 2022.

